

Ari-Veikko Anttiroiko

Reijo Savolainen

Globaali murros ja yleisen kirjaston roolin muutos

Ari-Veikko Anttiroiko & Reijo Savolainen, Globaali murros ja yleisen kirjaston roolin muutos [Globalization and the change of the role of the public library].
Informaatiotutkimus 20(3), 51-59, 2001

Drawing on the ideas of Manuel Castells, the authors discuss the challenges which public libraries face due to information society development. According to Castells, the main tension of this new trend is the one between *Net* and *Self*. The former stands for the networks of instrumental exchanges (multinationals in particular) fulfilling the aims of global economy, whereas the latter refers to the conditions of everyday life as experienced by people whose activities are to a large degree locally conditioned. Public libraries can be seen as mediators between global information flows and local conditions. The main strategy in meeting this challenge is to become a hub of information flows in which both global and local aspects are represented. In this sense, the development of virtual library is essential element of a fine-tuned library strategy that helps local actors and communities in their efforts to adjust to contextual changes.

*Address: Department of Local Government Studies, University of Tampere, Finland
FIN-33014 University of Tampere, e-mail: kuaran@uta.fi (Ari-Veikko Anttiroiko),*

*Department of Information Studies, University of Tampere, Finland
FIN-33014 University of Tampere, e-mail: liresa@uta.fi (Reijo Savolainen)*

Johdanto

Yleisen kirjaston muuttuvasta tehtäväkuvasta on keskusteltu jo vuosikymmeniä. Tosin varsinainen murros alkoi näkyä selvemmin vasta 1980-luvulla, jolloin keskustelu teknologian kehityksestä ja sen yhteiskunnallisista vaikutuksista sai uudet mittasuhteet. Esimerkiksi Cargill ja Webb (1988) tähdensivät teoksessaan *Managing libraries in transition*, että kirjastot ovat tulleet kokonaan uuteen kehitysvaiheeseen. 1990-luvulla alkanut verkosto- ja projektipohjaisten organisointitapojen yleistyminen sekä käyttäjäkunnan vaatimusten lisääntyminen loivat kirjastoille uudenlaisia paineita ja kilpailuasetelmia. Nämä muutokset ovat niin syvällisiä, että ne pakottavat miettimään uudelleen kirjastojen tehtäviä ja palveluja ja itse asiassa koko kirjastolaitoksen olemassaolon perustaa. Internetin läpimurto 1990-luvun puolivälissä

lisäsi entisestään yleisten kirjastojen haasteita koettaessa löytää strategioita, joilla kirjastot menestyisivät syöksyttäessä kohti digitaalista tulevaisuutta (ks. esim. McClure & Bertot 1997).

Kirjastojen tehtäviä ja roolia koskeva keskustelu on seurannut kulloisiakin paikallisella, kansallisella ja globaalilla tasolla tapahtuneita muutoksia. Esimerkiksi Britanniassa kirjaston roolin muutospainet tunnistettiin jo 1960-luvulla, joskin tuolloin ne olivat lähtöisin rakenneuudistusten sarjasta, jolla organisoitiin uudelleen kuntien toimintaa ja helpotettiin siirtymistä yhä yritysmaiseempään palvelu- ja johtamiskulttuuriin (Kinneil Evans 1991, 3). Sittenmin uusliberalismin läpimurto (Margaret Thatcherin aika) ja Tony Blairin propagoima 'kolmannen tien' politiikka ovat vaikuttaneet yleisten kirjastojen toimintamahdollisuuksiin. Thatcherin hallituksen aikana leikattiin tuntuvasti kirjastojen julkista rahoitusta ja Blairin aikana on pyritty arvioimaan uudelleen yleisten kirjastojen roolia (ks.

New library 1998; Webster & Dempsey 1999). Samantyyppinen kehitys, on ollut käynnissä myös monissa muissa Euroopan maissa, mm. Suomessa.

Pohdimme tässä artikkelissa, millä tavoin yleisen kirjastojen keskeiset toimintapuitteet ovat muuttumassa meneillään olevan yhteiskuntakehityksen myötä ja mitä haasteita nämä muutokset asettavat kirjastopalvelujen kehittämiseksi. Tarkastelemme yleisen kirjaston roolia nimenomaan sen *yhteiskunnallisen tehtävän* muuttamisen kannalta. Lähtökohtana on oletus, jonka mukaan instituutiot, mm. yleiset kirjastot ovat aina jonkin alueyhteisön elämänmuotoa tukevia ja niitä vakauttavia rakenteita. Näin ne toimivat tavallaan välittävänä ja suodattavana mekanismeina toimintaympäristön ja alueyhteisöjen vuorovaikutusprosesseissa.

Tästä näkökulmasta myös kirjaston asemaa voidaan tarkastella kysymällä, miten laajat, jopa globaalit muutosprosessien asettamat vaatimukset heijastuvat kirjastotoiminnan kehittämiseen paikallistasolla. Toinen tähän liittyvä näkökulma yhdistyy kirjastojen *strategiseen johtamiseen*. Sen osalta huomio kiinnittyy kirjastoorganisaation nykytilan ja toimintaympäristön analysointiin ja asemointiin, toiminnan suunnan määrittämiseen sekä pitkävaikutteisiin resurssointikysymyksiin. Laajoista kontekstitekijöistä kiinnitämme huomiota erityisesti globalisaatioon ja tietoyhteiskuntakehitykseen, joskin niiden rinnalle on syytä nostaa muutamia kulttuuriseen muutokseen liittyviä näkökohtia. Tarkastelu tukeutuu Manuel Castellsin (1996; 1997; 1998) teoriaan 'informaationaalisen' yhteiskunnasta.

Globaalit muutostrendit: informaationaalisen murroksen perusjännite

Yhteiskuntakehitykseen 2000-luvun alussa keskeisesti vaikuttavat tekijät ja muutostrendit voidaan kiteyttää seuraavasti:

- Talouden rakennemuutos ja globalisaatio (informaationaalinen talous, pääomien liikkuminen, suorat ulkomaiset investoinnit, kiristynyt kilpailu ja työvoiman käytön joustavuus)
- Teknologinen kehitys ja tietoyhteiskunnan käytäntöjen muotoutuminen
- Instituutioiden muodonmuutos ja verkostoituminen (esim. perheinstituutio, naisten asema, kirkko, koulutus, valtiovalta, kunnat ja puolueet)
- Kulttuurin ja mentaliteettien postmodernit piirteet (esim. individualismi, kognitiivinen globalisaatio, yhteisöjen hajojuminen ja kansalaistoiminta)
- Luontopääoman käyttö ja kestävä kehitys

Jotta tämä kuva voitaisiin perustella teoreettisesti, jäsenämme globaalien muutoksen dynamiikkaa tukeutumalla Manuel Castellsin (1989; 1996; 1997; 1998) teoriaan 'informaationaalisen' yhteiskunnan kehitystä suuntaavasta sisäisestä jännitteestä. Castellsin teoria auttaa selkiyttämään kuvaa siitä, millainen muutosdynamiikka on kyseessä ja mihin rooliin yleinen kirjasto voisi asettua tässä kontekstissa.

Castellsin teorian perusoletus on, että tietoyhteiskunnan kehittyminen ei toteudu ilman yhteiskunnallisia jännitteitä. Ne tiivistyvät käsitteisiin *verkko* (Net) ja *itseys* (tai *identiteetti*) (Self). Taloudellista toimintaa ohjaavat globaaleiksi laajentuneet verkostot, jotka harjoittavat välineellistä vaihdantaa. Kyseessä ovat dynaamiset pääoman, hallinnan ja informaation verkostot, joiden ympärillä tietoperustainen talous pyörii. Yksilöitä, ryhmiä, yhteisöjä ja jopa valtioita otetaan mukaan tai syrjäytetään näistä taloudellisen vallan kuvioista sen mukaan, kuinka relevantteja ne ovat verkoston piirissä asetettujen päämäärien saavuttamiselle (ks. myös Heiskala 2000).

Castellsin hahmottelema verkostojen logiikka on vieras ihmisten elämismailman arkisille käytännöille ja kokemuksille, joihin hän viittaa kokoavasti käsitteellä 'self'. Toisaalta tavallisen ihmisen elämismailma on käytännössä yhä tiukemmin sidottu näihin välineellisiin verkostoihin. Toimeentulo, kanssakäyminen, itsensä toteuttaminen ja osallisuus ovat yhä enemmän kytköksissä siihen, miten globaalit talouden verkostot asemoivat ihmisiä heidän 'käyttöarvonsa' mukaan. Näin syntyy jännite, jonka Castells (1996, 3) tiivistää toteamalla, että "yhteiskuntamme ovat kasvavassa määrin rakenteistuneet verkon ja itseyden välisen kaksinapaisen vastakohta-astelman ympärille". Samalla muodostuu kaksi erilaista vuorovaikutuksen ja vaihdannan tasoa: yhtäältä globaalien verkostojen nopealiikkeinen 'virtojen tila', jonka puitteissa liikkuu valtaosa talouskasvua ja voittoja tuottavista resursseista, ja toisaalta arkielämän ja perustoimeentulon muodostava paikallisuuden elämämpiiri, joka muodostaa perustan identiteetin muodostukselle.

Välineellistä vaihtoa harjoittavien globaalien verkostojen ja paikallistason yhteisöllisten ja yksilöllisten elämänmuotojen välinen jännite on synnyttänyt erilaisia reagointitapoja ja välitysmuotoja. Osa niistä pohjautuu kansalaisten spontaaneihin reaktioihin, osa yksityisen järjestökentän toimintaan ja osa institutionalisoituihin välitysmuotoihin. Näihin sisältyy kaikkea yksilöiden vieraantumisen, kansalaisaktivismista ja sosiaalisista liikkeistä kolmannen sektorin toimintaan ja julkisen vallan interventioihin. Esimerkiksi monikansallisten yhtiöiden tapa riistää kehitysmaita on synnyttänyt liikehdintää ja

ostoboikottihankkeita kansalaisjärjestöjen piirissä. Yhtä lailla tätä välitystä - nimenomaan sen institutionaalista muotoa - ilmentää se, miten valtiot, alueet ja kaupungit pyrkivät tekemään itsensä houkutteleviksi tarjoamalla taloudellisia etuuksia ja suotuisan toimintaympäristön globaalilla tasolla sijainti- ja investointipäätöksiä tekeville kasvualojen yritysille.

Kirjastot ja toimintaympäristön muutos

Mitä globalisaatioon, tietoyhteiskuntakehitykseen ja julkisen sektorin tehtäväkenttään liittyvät muutokset merkitsevät yleisten kirjastojen toiminnalle ja toimintaedellytyksille? *Globalisaatio* on prosessi, jossa taloudellisten, poliittisten, sosiaalisten ja kulttuuristen järjestelyjen ja yhteyksien maantieteelliset rajoitteet vähenevät ja jossa ihmiset tulevat tietoisiksi tästä prosessista (Waters 1996, 3). Kirjastojen uuden roolin kannalta tässä on huomionarvoista, että esimerkiksi yritysten sijainti- ja investointipäätöksiin vaikuttaa kunkin paikkakunnan tai alueen inhimillinen, sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma. Tämä on se taloudelliseen kehitykseen vaikuttava osa-alue, jota yleiset kirjastotkin voivat olla vahvistamassa. Myös kulttuurielämän virikkeellisyys, jota kirjastot voivat osaltaan tukea, vahvistaa paikkakunnan ja maan vetovoimaa taloudellisten aktiviteettien kannalta. Kirjastot eivät tietenkään yksin muodosta kriittistä tekijää. Ne toimivat vain yhtenä linkkinä siinä kulttuurielämän ketjussa, jolla on oma vaikutuksensa paikkakuntien vetovoimaisuuteen ja kulttuuriseen pääomaan.

Toinen tärkeä muutostekijä, *tietoyhteiskuntakehitys*, viittaa sellaisen yhteiskunnan muotoutumisprosessiin, jossa informaation kehityslogiikka yhä perustavammin määrittää aineellisten ja henkisten voimavarojen käyttöä ja kohdentumista. Siinä on olennaista tiedon ja osaamisen ratkaiseva merkitys tuotannossa ja kulutuksessa. Kirjastoilla on oma roolinsa mm. tiedonvälityksen, elinikäisen oppimisen samoin kuin tietoverkkojen hyödyntämisen alueella. Itse asiassa juuri kirjastoilla on koko historiansa ajan ollut 'tietoyhteiskuntaan' liittyviä tehtäviä, jotka ovat nyt vain saamassa uusia muotoja (vrt. Kuronen 1998, 71). Näiden kahden kontekstuaalisen tekijän rinnalla on vielä korostettava, että kirjastoilla on paikkansa kulttuurin ja identiteetin välittäjinä ja areenoina. Ne voivat lievittää orientoitumisen ongelmia, lisätä yhteiskunnan avoimuutta ja läpinäkyvyyttä, aktivoida keskustelua ja tiedonkulkua sekä vaimentaa globalisaation välineellistäviä ja ulkoistavia vaikutuksia.

Yleisten kontekstuaalisten muutostekijöiden näkökulmasta kirjastolla näyttää olevan valittavana kaksi strategista pääsuuntaa. Muutostekijöille voi kääntää

selkensä ja pitäytyä perinteisissä toimintamalleissa, mm. keskittymällä kirjojen lainaamiseen. Toisena vaihtoehtona on määrittää rohkeammin ja laajemmin kirjaston yhteiskunnallinen ja paikallinen tehtävä. Tämän vaihtoehdon lähtökohtana on se, että kirjasto voi parhaimmillaan toimia tiedon ja vuorovaikutuksen demokraattisena solmukohtana ja paikallistason julkisena areenana. Näin sen rooli terävöityy 'virtojen tilan' ja paikallisen elämänpiirin välittäjänä. Samalla se voi tuoda selkeän arvopohjaisen ja identiteetinmuodostusta tukevan elementin välineellistyneiden yhteiskuntasuhteiden kyllästämään informaationaliseen yhteiskuntaan. Tämä on Castellsin luoman teorian kenties keskeisin viesti kirjastojen tapaisten instituutioiden yhteiskunnallista roolia koskevaan keskusteluun.

Kirjaston perustehtävän muotoutuminen

Yleiset kirjastot ovat 1800-luvulta lähtien nojanneet vapauskäsitykseen, jonka juuret ovat liberaalidemokraattisessa ideologiassa. Sen pohjalta kirjastolla on nähty olevan sekä sosiaalinen että sivistyksellinen tehtävänsä. Valistushenkisten ja demokratiaa korostavien uusien ajatusten myötä kirjaston tehtäväksi tuli rohkaista ihmisiä oppimaan ja löytämään tarvitsemaansa tietoa vapaasti, ilman ulkoista painostusta (Kinnell Evans 1991, 53-54). Kansankirjastoista käyty keskustelu sai tuulta purjeisiinsa 1840-luvulla. Perussanoma oli, että kun yksityisillä ihmisillä ei ole varaa ostaa kirjoja itselleen, niitä voitaisiin hankkia yhteisvoimin. Pariissa vuosikymmenessä maahan perustettiin yli 200 kirjastoa (Mäkinen 1997, 342).

Yleisen kirjaston idean läpimurto rakentui teollistumisen mukanaan tuoman työnjaon ja siihen liittyvien demokratisoituspyrkimysten varaan. Kirjastolaitoksen ja myös kirjaston käytön kasvu ajoittui tämän kehitysvaiheen osalta 1950-70-luvuille. Tuon ajanjakson kuluessa myös yhteiskunnan elinkeino- ja ammattirakenteissa tapahtui merkittäviä muutoksia. Yhteiskunnasta alettiin puhua palveluyhteiskuntana ja jälkiteollisena yhteiskuntana (Okko 1984, 7 ja Hovi 1984, 34). Teollistumiseen liittyvä institutionaalisuuskehitys vei mukanaan myös kirjastot, ts. se satoi ne hierarkkiseen julkisen hallinnon koneistoon. 'Informaatiobyrokratiana' kirjasto alkoi toteuttaa yhtä hyvinvointivaltiolista uusintamis- ja palvelutehtävää. Itse asiassa juuri tämä hierarkkiseen ja professionalistiseen näkemykseen pohjautuva ajatus kirjastosta joutui uudelleenarvioinnin kohteeksi uusien johtamisoppien ja ideologisten painotusten levittäessä vaikutuksensa eurooppalaisiin yhteiskuntiin 1960-70-luvuilta lähtien.

Vuosituhanneen lopulla kirjaston perustehtävään tuli

uudenlaisia painotuksia. Erityisesti kaupallisuuden ja markkinaperusteisuuden uuden kukoistuksen myötä kirjastoja alettiin tarkastella uudelleenorganisoinnin näkökulmasta. Toisaalta, samojen kehityspiirteiden vastapainona kirjastoille voidaan katsoa jääneen yhteisöllisyyttä, tasapainoisuutta ja demokraattisuutta tukeva tehtävä. On mahdollista, että 2000-luvun alkuvuosina tapahtuu hienoista siirtymää kulttuurisemmin ja arvopohjaisemmin suuntautuneeseen yhteiskuntakehitykseen. Yleisillä kirjastoilla on mitä ilmeisimmin nykyistäkin merkittävämmäksi muotoutuva *kulttuurinen tehtävä* kaupallistuvassa, teknologisoituvassa ja viestinnällistyvässä yhteiskunnassa (vrt. Kirjastopoliittinen ... 2001, 67).

Kirjaston palvelutehtävä ja tietotekniikka

1980-luvun lopulla julkaistiin informaatioalan asiantuntijoiden arvio siitä, millaiseksi kirjastojen tehtäväkuva tulee muotoutumaan vuoteen 2010 mennessä (Huhtanen 1998, 3). Tuolloin povattiin, että maamme kirjastoissa tulevat voimistumaan seuraavat piirteet:

- itsepalvelu lisääntyy
- kirjastojen etäkäyttö lisääntyy
- aukioloajat pitenevät
- puhelinpäivystysjärjestelmät otetaan käyttöön
- kirjastot muuntuvat monitoimipaikoiksi (mm. tietotupia perustetaan kirjastojen yhteyteen)
- yksittäisten kirjastojen sijaan syntyy kattava kirjastoverkko
- palvelut joilla ei ole lisäarvoa korvautuvat uusilla tietoy. palveluilla.

Vaikka kaikki ennustetut muutokset eivät toteutuneet,

teknologisen kehityksen vaikutukset olivat tuolloin jo suhteellisen hyvin hahmotettavissa. Tältä osin on syytä muistaa, että 1990-luvun alun taloudellinen taantuma hidasti monien uudistusten toteuttamista.

Globalisaatio, samoin kuin tieto- ja viestintäteknologian kehitys ovat jo muuttaneet monia palvelujen tuottamiseen ja jakeluun liittyviä käytäntöjä. Kuntien palvelujen kehityksessä näkyy mm. sellaisia muutossuuntia kuin palvelukentän laajeneminen ja sisältöjen monipuolistuminen, tuotteistamisen lisääntyminen, kilpailun kiristyminen, itsekannattavuusperiaatteen soveltaminen (tai ainakin maksutulosuusien lisääminen tiettyjen palvelujen osalta), palvelujen elinkaaren lyheneminen sekä eri palvelujen kehitysmekanismissa tapahtuva erilaistuminen. Valkama (1998) on kuvannut palvelujen kehitykseen liittyviä piirteitä kuviossa 1.

Tuotteistetut palvelupaketit, oheis- ja tukipalvelut, asiantuntijapalvelut sekä lisääntyvät verkkopalvelut yhdistettynä reaaliaikaisuuteen, joustavuuteen ja räätälöintiin edellyttävät uudenlaisen palvelukonseptin omaksumista koko julkisella sektorilla.

Automaatiosta ja tietotekniikasta on kirjoitettu kirjastojen osalta ennen muuta kirjastojen sisäisten rutiinien ja operatiivisten prosessien kannalta. Ensimmäiset atk-pohjaiset lainausjärjestelmät otettiin maassamme käyttöön 1970-luvun lopulla, minkä jälkeen ne yleistyivät nopeasti varsinkin suurten kaupunkien kirjastoissa. Tuon ajan näkökulmaa ilmentää se, että *kirjastoautomaatio* ymmärrettiin tietotekniikan käyttämisenä aineistonhankinnassa, luetteloinnissa, lainausten valvonnassa, ja tiedonhaussa. Mikrojenkin osalta korostettiin varsin yksipuolisesti ulkoisten tietokantojen käyttöä. (Kirjastojen ... 1997, 24-25). Tällainen pääosin sisäistä tietojärjestelmää painottava näkemys oli vallalla 1980-luvun jälkipuoliskolle

Uuden ajan palvelutuotanto	Perinteinen palvelutuotanto
Tietoverkkopohjaiset jakelujärjestelmät	Toimipaikkapohjainen järjestelmä
Tietoverkot ja automaattit	Ihmistyö
On-line, 24 h vuorokaudessa	Virastojen aukioloajat
Laajentunut kielivalikoima	Palvelut yhdellä kielellä
Verkostoituminen ja tiimit	Hierarkkinen työnjako
Toteuttajina tiimit	Toteuttajina yksittäiset viranhaltijat

Kuvio 1. Uuden ajan palvelutuotannon ja perinteisen palvelutuotannon väliset erot

saakka. Vasta tämän jälkeen alettiin kiinnittää huomiota tietoverkkoihin, palvelujärjestelmiin ja uusiin tietopalveluihin. Vastaavanlaista kehitystä oli tuohon aikaan havaittavissa kunnissa yleisemminkin (ks. Anttiroiko 1998b).

Läheskliseeksi on tullut muistutus siitä, että teknologinen kehittäminen ei saisi estää kirjastojen roolin sisällöllistä pohdintaa. Esim. Websterin ja Dempseyn (1999) mukaan tulisi kiinnittää huomiota siihen, että kirjastot vastaisuudessaakin tarjoaisivat tietoa ja viihdettä mahdollisimman laajalle yleisölle ilman palvelumaksuja. Tämä näkemys ei ole niin naiivi kuin miltä se ensi alkuun saattaa vaikuttaa. Maailmanlaajuisestikin ollaan ainakin joiltain osin menossa suuntaan, jossa kaikki vaihdanta on yhä leimallisemmin kaupallista (Kuronen 1998, 87). Tämän vastapainoksi kaivataan kirjastojen tapaisia julkisia palvelulaitoksia.

Paradigmamuutos: perinteisestä kirjastosta virtuaalikirjastoon

Virtuaalikirjastojen kehittäminen kytkeytyy laajempaan toiminnalliseen kokonaisuuteen, jossa kunnalliset ja muut julkisen hallinnon prosessit siirtyvät digitalisoitavissa olevilta osiltaan tietoverkkoon. Virtuaalikirjaston kehittäminen on mahdollista vasta kun kunnassa on riittävän korkeatasoinen tietoliikenneinfrastruktuuri ja kuntalaisilla mahdollisuus päästä käyttämään tietoverkkojen kautta tarjottavia palveluja. Verkkopalvelujen tarjonnan on oltava riittävän laajaa, laadukasta ja vetovoimaista, jotta kysyntää syntyisi. Näin ollen virtuaalikirjastojen kehittäminen on osa laajempiin yhteyksiin kytkeytyvää paikallisen tietoyhteiskunnan kehitysprosessia.

Virtuaalikirjasto muodostaa osan virtuaalikunnan toimintojen kokonaisuudesta. Tähän kokonaisuuteen sisältyvät kaikki kunnan tehtäväkenttään kuuluvat tietoverkkopohjaiset hallinto-, palvelu- ja poliittiset prosessit. Tällä samalla periaatteella *virtuaalikirjasto* voidaan määritellä sellaiseksi kirjastopalvelujen verkotetuksi kokonaisuudeksi, jonka palvelujen tarjonta ja käyttö toteutetaan tietoverkon kautta. Käytännössä kyse ei ole varsinaisesta 'virtuaalisuudesta', vaikka tähän uuteen kirjastopalvelun muotoon on viitattukin juuri virtuaalikirjaston¹ käsitteellä. Aluksi po. käsitteellä viitattiin näyttöluetteloiden ja muiden kirjastopalvelujen käyttöön tietoverkkojen välityksellä, minkä jälkeen sillä on tarkoitettu aihepiireittäin järjestettyjä linkkikokoelmia (Kuronen 1998, 81; vrt. Kuronen 1996, 24-26). On kuitenkin ilmeistä, että kehittyneemmässä muodossaan virtuaalikirjasto muodostuu huomattavasti monipuolisemmaksi kirjastoalan verkkopalvelujen kokonaisuudeksi.

Teknologisoituvat välitysmuodot näkyvät kirjastojenkin

kohtalla monella tavoin. Kirjastojen toiminta 'multimedialisoituu' siinä mielessä, että asiointi- ja vuorovaikutusprosesseja hoidetaan yhä monipuolisempien teknologisten ja logististen ratkaisujen avulla. Tällaisi 'yhteysmuotoja' ovat mm. seuraavat.

Perinteinen, toimipaikkapohjainen kirjasto

-kirjastot, lehtilukusalit ja muut kirjastotoimeen liittyvät palvelu- ja toimipisteet lainattavine ja kirjastossa käytettävine aineistoineen

Etäpalvelut sähköpostitse ja puhelimitse, ml. mobiilit palvelut.

-verkko voi toimia porttina "fyysiseen" kirjastoon: aineisto paikannetaan tietoverkoista, mutta kirjat ja lehdet haetaan lähikirjastosta (Jokitalo 2000)

Virtuaalikirjasto ja sen palvelut

-pääsyn tarjoaminen elektronisessa muodossa oleviin informaatiovarantoihin, mm. elektronisiin lehtiin ja kirjoihin kirjaston asiakaspääteiltä
-tiedonhaku asiakkaille elektronisista tietovarannoista
-asiakkaiden opastaminen verkkotiedonhaussa

Yleisöpäätteiden käyttömahdollisuudet

-kirjastoissa ja muissa julkisissa tiloissa olevat yleisöpäätteet, itsepalvelupisteet, infokioskit ja automaattit kirjasto- ym. palvelujen käytön apuna
-pääsyn tarjoaminen kunnan sähköisiin asiointipalveluihin

Kunnan sisäiset tekniset sovellukset

-hallinnon operatiiviset järjestelmät, johdon tieto- ja tukijärjestelmät ja kirjastojen käyttämät sovellukset (esim. lainausjärjestelmä)

Joukkoviestimet ja uusmedia

-paikallisradio, kaapeli-TV, digitaalinen TV ja Internet kirjasto- ja tietopalvelujen tarjonnan ja niihin liittyvän tiedottamisen välineinä.

Periaatteessa tärkein teknologisista muutoksista on virtuaalikirjastokonseptin synty. Virtuaalikirjastot ovat siis aivan muuta kuin pelkkiä linkkikokoelmia tai yötä päivää auki olevia yleisiä portaaleja, joista pääsee käsiksi koko maailman WWW-sivujen markkinoille. Tiedon ja viihteen siirtyessä yhä enemmän sähköiseen muotoon ja tietoverkkoihin, kirjastoilla on mahdollisuus - sen ohella että ne toimivat reaalisina kohtaamis- ja kulttuuriareenoina - muodostua verkkojen solmukohtiksi ja tieto- ja kulttuuripalveluja kokoaviksi portaaleiksi (ks. esim. Gorman 2000, 40). Yleiset kirjastot ovat tarjonneet jo muutaman vuoden ajan mahdollisuuksia hakea Internetin kautta tietoa kirjaston aineistosta, varata kirjoja, uusia

lainoja ja tarkistaa omat lainaustiedot. Kirjasto on tällä tavoin pyrkinyt hoitamaan ydintehtävänsä ottamalla käyttöön sähköisen asioinnin välineet.

Palvelutarjonnan uudistumisen myötä voidaan myös vahvistaa kirjastojen yhteistyötä ja verkottumista. Tällä tavoin yksittäisen kirjaston tasolla saadaan tehostettua kaukopalvelua, voidaan luoda yhteys laajimmillaan globaaliin kirjastoverkkoon sekä tiivistää yhteyksiä opetus- ja koulutusalan instituutioihin. Lisäksi kirjastot voivat yhä enemmän profiloitua myös paikallisyhteisössä tuotetun informaation välittäjiksi. Tätä näkökohtaa on pidetty tärkeänä mm. EU:n raportissa *Public libraries in the information society* (1997). Tietoverkkoja hyödyntämällä kirjastot voivat aiempaa erikoistuneemmin tarjota palveluja erilaisille kohderyhmille, mm. eri ammattiryhmille, etnisille vähemmistöille ja eri tavoin toimintarajoitteisille asiakkaille.

Yleisten kirjastojen integroituminen paikallisyhteisöihin

John Dolan (1999) on osuvasti hahmottanut sitä, miten kirjastojen aktiivisen ja uutta luovan roolin lähtökohtana on avautuminen ja integroituminen muuhun paikalliseen, kansalliseen ja globaaliin toimintaympäristöön. Dolan on brittiläisen 1990-luvun jälkipuoliskolla käydyn keskustelun pohjalta maininnut kolme tehtäväaluetta, joilla kirjastojen tulisi aktivoitua:

Kirjasto voi vaikuttaa myönteisesti hallinnon modernisoitumiseen

- demokraattisen hallinnon perusehtoja ovat riittävä tiedotus ja avoimuus, riittävät tiedonsaantimahdollisuudet ja pääsy tiedon valtatielle. Tunnetusti kirjastot voivat tarjota välineitä kaikille kansalaisille niin, että tästä prosessista tulee mahdollisimman demokraattinen (vrt. Kuronen 1998, 83-85)
- kirjasto tarjoaa pääsyn paikallisiin verkostoihin
- kirjasto tarjoaa oppimisresursseja
- kirjasto tarjoaa yhteisöä tai kuntaa kokoavan viestintäfoorumin

Kirjasto osallisuuden ja yhteisyyden vahvistajana

- yhteiskuntaan integroituminen ja osallisuus ovat yhteiskunnallisesti tärkeitä kysymyksiä. Kirjastoilla on oma tehtävänsä 'sosiaalisen inklusion' ja pluralismin vahvistamisessa
- kirjastot voivat tarjota käyttäjäkunnalleen yhteisöpohjaisia pääteyhteyksiä.
- kirjasto on jaettu julkinen tila, jolla on jo tässä mielessä

on arvonsa yhteisölle

- kirjasto tarjoaa monipuolisia resursseja ja mahdollisuuksia eri käyttäjä- ja ikäryhmille

Kirjastovaurauden ja taloudellisten arvojen luomisen edistäjänä

- tiedon aikakaudella vaurauden ja elintason kohottamisen perusta on taito ja kyky käyttää tietoa ja oppimisresursseja. Kirjastoilla on monia mahdollisuuksia auttaa ihmisiä juuri tällä elämänalueella
- kirjasto on taitojen, tiedon saatavuuden, oppimisen ja vuorovaikutuksen keskus tavalla, joka luo perustaa tietotaloudelle ja talouskasvun edellyttämälle sosiaaliselle, inhimilliselle ja kulttuuriselle pääomalle.

Tietoyhteiskuntakehitys edellyttää kirjastojen toiminnan tiiviimpää kytkemistä muiden palvelu- ja toimialojen toimintaan. Kyse ei ole pelkästään osaamis- ja oppimisvaatimusten lisääntymisestä, vaan myös sosiaalisesta tasapainosta. Globalisaation myötä lisääntyvä yhteiskunnallinen polarisaatio ja muut elämänhallinnan ongelmat vaativat yhä monipuolisempia ja yksilön ja perheen kannalta kokonaisvaltaisempia institutionalisoidun tuen muotoja (vrt. Kinnell Evans 1991, 138). Kirjaston aktiiviselle mukanaololle löytyy monia perusteita, joskin tällä saralla sen rooli on luonnollisesti vain täydentävä. Päävastuu keskeisistä tehtävistä kuuluu tältä osin sosiaali- ja sivistystoimen alueille.

Kirjastojen verkottuminen ja uudentyyppinen asiakaskeskeisyys, samoin kuin uusi palvelukulttuuri muodostavat luonnollisesti tärkeän kehittämisalueen, jonka merkitys näyttää jatkuvasti kasvavan (ks. esim. Hautamäki & al. 1990, 64-67). 1990-luvulla levinnyt *re-engineering* -ajattelu ja uudelleenrakentaminen eri muodoissaan tulevat näkymään kirjastojen kehittämisprosesseissa. Myös kirjastojen markkinoinnin, josta kirjoitettiin mm. Iso-Britanniassa jo 1970-80 -lukujen taitteen molemmin puolin, voidaan olettaa saavan uusia muotoja tulevana vuosikymmeninä (ks. Huotari 1992). Näiden rinnalla kehittämisprosessit tulevat nojaamaan toiminnan systemaattiseen ja laaja-alaiseen arviointiin, minkä eteen on tehty työtä varsinkin 1990-luvun jälkipuoliskolla (ks. Kirjasto- ja tietopalvelujen ... 1998).

Hallinnon *refleksiivisessä modernisoinnissa* kirjastojen rooli on jäänyt liian vähälle huomiolle. Esimerkiksi oppivan kunnallishallinnon idean toteuttamisen kannalta yleinen kirjasto on yksi hallinnon oman kehittymisen ja oppimisen foorumi (ks. Anttiroiko 1998a). Myös osallisuuden ja kulttuurisen kompetenssin vahvistamisessa kirjastojen kapasiteettia ja mahdollisuuksia ei ole vielä hyödynnetty siinä määrin kuin se olisi mahdollista. Tämä on sikäli huomionarvoista, että *kulttuurisesta kompetenssista* saattaa tulla koko tietoyhteiskunnan

kehityksen kriittinen tekijä (ks. Anttiroiko 1999).

Kunnallisen kirjastostrategian ulottuvuuksia

Hahmotellessaan toiminnan linjauksia globalisaation, teknologisen kehityksen ja verkostoitumisen oloissa kunnat joutuvat ottamaan huomioon useita strategisia lähtökohtia, jotka vaikuttavat kirjastojen resurssien hankintaan ja toimintaan. Voidaan tunnistaa ainakin neljä keskeistä sidosryhmäperusteista strategista linjausta:

Institutionaalisten resurssien hyödyntämisstrategia

–yritään hyödyntämään kaikki olemassaolevat institutionaaliset resurssit kirjaston toiminnan ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi alueellisella, kansallisella, ylikansallisella (EU) ja kansainvälisellä tasolla.

Verkostoitumisstrategia

–kirjastojen verkostoituminen alanlaitosten ja yksikköjen sekä erilaisten alueyhteisöjen ja järjestöjen kanssa.

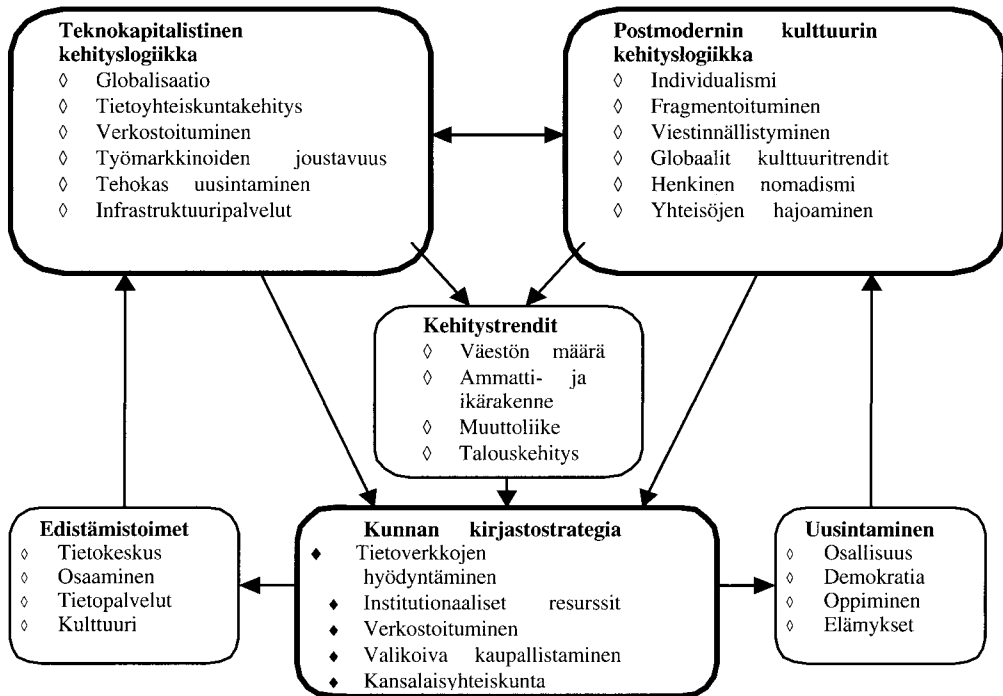
Valikoiva kaupallistamisstrategia

–markkinoilla olevien resurssien hyödyntäminen kirjaston toiminnan korkean tason ylläpitämiseksi ja monipuolistamiseksi (ml. partnership-pohjaiset projektit, sponsorisopimukset ja ulkoistaminen).

Kansalaisyhteiskuntastrategia

–kirjaston toiminnan legitimitettiin vahvistaminen sekä kansalaisyhteiskunnan tuen hankkiminen kirjastolle responsiivisen ja asiakaslähtöisen palvelukulttuurin avulla.

Nämä linjaukset merkitsevät sitä, että kunnan perusrahoituksen lisäksi muut institutionaaliset rahoituslähteet, ts. markkinat ja yhteisöt voivat tarjota mahdollisuuksia lisäresurssien hankkimiselle. Vähintäänkin

Kuvio 2. Kirjastostrategia vastauksena toimintaympäristön haasteisiin.

Yhtä tärkeää on se, että kirjastot kykenevät hyödyntämään 'virtojen tilan' logiikkaa sekä verkostoitumalla että tietoverkkoja hyödyntämällä.

Kuvio 2 sivulla 7 havainnollistaa yhteiskunnan muutostrendejä ja edellä mainittuja strategioita.

Tämän asetelman perussanoma kytkeytyy jo aikaisemmin mainittuun yhteiskunnalliseen jännitteeseen ja julkisen hallinnon välitystehtävään. Kirjaston tulee osaltaan kehittyä talouden megatrendien suuntaisesti, mutta aivan yhtä tärkeää on pyrkiä torjumaan tai ainakin lieventämään näiden kehityssuuntien luontaisia polarisoivia ja eriarvoisuutta lisääviä vaikutuksia. Samalla tässä välitystehtävässä korostuvat nimenomaan globaalien verkostojen (Net) ja paikallistason toimijoiden (Self) välisiin materiaalsiin yhteyksiin ja tietoprosesseihin liittyvät suhteet. Viimeksi mainitussa roolissaan kirjasto toimisi osana kansalaisyhteiskuntaa ja samalla ikään kuin 'puskurina', joka vaimentaa globalisaatiokehityksen ongelmallisten piirteiden vaikutuksia paikallistasolla.

Loppusanat

Perinteisessä muodossaan yleisellä kirjastolla ymmärretään kirjojen ja muiden painotuotteiden järjestettyä kokonaisuutta tarjoavaa julkista palvelulaitosta, jonka tehtävänä on huolehtia siitä, että yhteiskunnan tietovaranto on nykyisten ja tulevien sukupolvien käytettävissä. Kirjastot ovat perinteisesti keskittyneet kirjamuotoisen ja yleensäkin kirjallisessa muodossa välitetyn aineiston jakeluun. Tämä määrittävä piirre on tullut taitekohtaansa sähköisen tiedonsiirron ja tallennuksen vallatessa alaa. Näyttääkin ilmeiseltä, että uuden teknologian käyttöön pohjautuvan tiedonhankinnan ja resurssien hallinnan kysymykset nousevat kirjastojen palvelutehtävän kannalta tärkeään asemaan.

Tietoyhteiskunnan yksi perustekijä on tietoprosessin 'demokraattisuus'. Tätä kautta kirjastojen tehtävä kytkeytyy demokraattisen yhteiskunnan perusteisiin. Tietysti tämä kysymys kytkeytyy samalla siihen, miten kirjastot sovitautuvat tiedon aikakauden uusiin olosuhteisiin. Internetin peruspalvelujen saattaminen kaikkien kansalaisten käyttöön sekä elektronisessa muodossa olevan tiedon tallennus, varastointi ja käyttöön saattaminen ovat kirjastojen haasteita tiedon aikakaudella. Kehitys näyttää suuntautuvan kohti 'hybridikirjastoja', jotka tarjoavat sekä painettuja että elektronisia aineistoja ja erilaisia tietopalveluja.

Niin tärkeitä kuin tieto ja osaaminen talouskehitykselle ovatkin, 2000-luvun alun yleinen kirjasto saattaa löytää roolinsa monipuolisemmin nimenomaan kulttuurin alueelta. Keväällä 2001 julkistetun

kirjastopoliittisen ohjelman yhtenä visiona on tältä osin se, että yleinen kirjasto toimii omakielisen kulttuuriperinnön välittäjänä ja monikulttuurisuuden tukijana tarjoamalla tietoa myös muista kulttuureista. Kirjaston kulttuurisessa tehtävässä korostuu myös monipuoliseen lukutaitoon (ml. verkkolukutaitoon) sosiaalistaminen. Ohjelmassa viitataan myös tärkeään sivistykselliseen tehtävään: kirjasto voi tarjota "informaation sirpaleisuuden ylittävää kokonaisuuksien tajua" rakentamalla yhteyksiä asioiden ja aineistojen välille (Kirjastopoliittinen... 2001, 68). Oikeastaan nämä tavoitteet eivät ole uusia, sillä jo 1970-luvun alussa kirjastokomitea korosti kirjastojen kasvatus-, kulttuuri- ja informaatiotehtäviä ja katsoi niiden kytkeytyvän talouskehityksen, vaikutusmahdollisuuksien, yhteisymmärryksen ja tasa-arvon lisäämiseen (Komiteanmietintö 1975:110).

Jos asiaa tarkastellaan nykykehityksen ja talouskasvun kannalta, yhteys tuotannon ja kulttuurin välillä näyttää vain vahvistuvan (vrt. Castells 1989). On ilmeistä, että tietoliikenteen rinnalla nimenomaan sisältötuotannon alueelta löytyy merkittävä informaatioalan kasvupotentiaali. Tällöin koko se kulttuurinen kompetenssi, joka luo perustan laadukkaalle sisältö- ja ohjelmatuotannolle, voi hyvinkin muodostua tietoyhteiskunnan keskeiseksi menestystekijäksi ja yleinen kirjasto voi kokoelmillaan ja palveluillaan tarjota uusia mahdollisuuksia tämän kompetenssin vahvistamiseksi (vrt. Anttiroiko 1999).

Viitteet

Muita vastaavia ilmauksia ovat digitaalinen kirjasto, elektroninen kirjasto ja verkotettu kirjasto (ks. esim. Rowlands & Bawden 1999). Kurosen (1996, 24) mukaan etuliite 'digitaalinen' on sikäli kapea-alainen, että se viittaa aineiston siirto- ja tallennusmuotoon. 'Elektroninen' on puolestaan vanhahtava nimitys tässä yhteydessä, ja 'verkotettu kirjasto' viittaa puolestaan turhan vahvasti tietoliikenneverkkoihin. Se, mikä tekee 'virtuaalikirjaston' käsitteestä mielenkiintoisen, on juuri siihen sisältyvä kokemuksellinen aspekti (vrt. Anttiroiko 1998b).

Hyväksytty julkaistavaksi 5.9.2001.

Lähteet

Anttiroiko, Ari-Veikko (1998a), Oppiva kunnallishallinto. Teoksessa: Talousnäkökulmia koulun laadun kehittämiseen. Toim. Pentti Nikkanen & Pekka Ruohotie. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, s. 43-52.

- Anttiroiko, Ari-Veikko (1998b), Kunnat tiedon valtatiellä. Teoksessa: Kunnat2000-luvun kynnyksellä. Toim. Paavo Hoikka. Tampere: Tampereen yliopiston julkaisujen myynti (TAJU), s. 277-317.
- Anttiroiko, Ari-Veikko (1999), Tieto, tuotanto ja kulttuuri. Kulttuurisen kompetenssin vahvistaminen tietoyhteiskunnassa. Teoksessa: Tiedosta tutkittua. Raportti Tiedon tutkimusohjelman I tutkijaseminaarista. Toim. Eero Pantzar. Tampere: Tampereen yliopisto, s. 93-100. (Suomen Akatemian Tiedon tutkimusohjelman raportteja 3/1999).
- Cargill, Jennifer & Webb, Gisela M. (1988), Managing libraries in transition. Phoenix: Oryx Press.
- Castells, Manuel (1989), The informational city. Information technology, economic restructuring, and the urban-regional process. Oxford: Basil Blackwell.
- Castells, Manuel (1996), The information age. Economy, society and culture. Vol. I: The rise of the network society. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel (1997), The information age. Economy, society and culture. Vol. II: The power of identity. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel (1998), The information age. Economy, society and culture. Vol. III: End of millenium. Oxford: Blackwell.
- Dolan, John (1999), Inside out. The shape of new library. Teoksessa: Building community information networks: strategies and experiences. Ed. by Sheila Pantry. London: Library Association.
- Gorman, Michael (2000), Our enduring values. Librarianship in the 21st century. Chicago: American Library Association.
- Hautamäki, Antti & al. (1990), Palvelustrategiat julkisessa hallinnossa. Hyvinvointi 1990-luvulla. Helsinki: Suomen itsenäisyyden juhlarahaston 1967 rahasto (Sitra). (Sitra. Julkaisuja n:o 111).
- Heiskala, Risto (2000), Informationaalinen vallankumous, verkko ja kulttuurinen identiteetti. Manuel Castellsin "Informaation ajan" käsitteistön kritiikki. Tiede & edistys 26(1), 34-44.
- Hovi, Irmeli (1984), Yleiset kirjastot 1969 - 1981. Kehityslinjoja ja vaikutusyhteyksiä. Helsinki: Kirjastopalvelu Oy.
- Huhtanen, Anni (1988), Tietohuollon tuleva tekniikka. Tietotekniikka kirjastossa ja tietopalvelussa 2010. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Huotari, Maija-Leena (1992), Kirjaston markkinointi. Helsinki: Kirjastopalvelu Oy.
- Jokitalo, Päivi (2000), Kirjastot verkossa - vanhat eväät ja uudet vaatimukset. - Teoksessa: Sivistyksen paikka. Kirjoituksia kirjaston tilasta. Toim. Vesa Niinikangas & Inkeri Näätsaari. Jyväskylä: Enostone, s. 51-65.
- Kinnell Evans, Margaret (1991) All change? Public library management strategies for the 1990's. London: Taylor Graham.
- Kirjasto- ja tietopalvelutoimintojen arviointiperusteet (1998). Kirjastot ja laatu -hanke. Helsinki: Efektia Oy.
- Kirjastojen tietotekninen tulevaisuuskenaario 1997-2006. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu Oy.
- Kirjastopoliittinen ohjelma 2001-2004. Työryhmän muistio (2001). Helsinki: Opetusministeriö (OPM). (OPM. Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan osaston julkaisuja n:o 2/2001).
- Komiteanmietintö 1975:110. Vuoden 1973 kirjastokomitean mietintö Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Kuronen, Timo (1996), Ranganathanin lait ja virtuaalikirjasto. Tampere: Tampereen yliopisto. (Finnish Information Studies; 4).
- Kuronen, Timo (1998), Tietovarantojen hyödyntäminen ja demokratia. Helsinki: Suomen itsenäisyyden juhlarahasto (Sitra). (Sitra. Julkaisuja n:o 174).
- McClure, Charles R. & Bertot, John Carlo (1997), Creating a future for public libraries: diverse strategies for a diverse nation. Library Trends 46(1), 36-51.
- Mäkinen, Ilkka (1997), "Növdändighet af LainaKirjasto": modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS). (SKS. Toimituksia; 668).
- New library: the people's network (1998). Briefing pack – briefing text. <http://www.ukoln.ac.uk/public/services/briefing-pack/texts/briefing-text.htm> (17.5.2001)
- Public libraries and the information society (1997). Ed. by J. Thorhaug & al. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. (EUR 17648 EN). <http://www2.echo.lu/libraries/en/plis/study.html> (17.5.2001)
- Rowlands, Ian & Bawden, David (1999), Digital libraries: a conceptual framework. Libri 49(4), 192-202.
- Valkama, Pekka (1998), Palveluiden ja palvelujärjestelmien muutoksesta ja tulevaisuuden visioista. Tampere: Tampereen yliopisto. (Julkaisematon käsikirjoitus.).
- Waters, Malcolm (1996), Globalization. London: Routledge.
- Webster, Frank & Dempsey, Lorcan (1999), Virtual library – false dawn? <http://www.ukoln.ac.uk/services/papers/ukoln/dempsey-1999-01/index.htm> (17.5.2001)